

KORONA VIRUS

I INFODEMIJA U SRBIJI

**FAKE
NEWS**
tragač

Novosadska novinarska škola
Kosovska 1, 2100 Novi Sad
Telefon: 021/ 424246
Mail: office@novinarska-skola.org.rs

Za izdavača:
Milan Nedeljković

Urednici:
Stefan Janjić
Tijana Femić

Autori:
Stefan Janjić
Tijana Femić
Milovan Nikolić
Ivan Subotić
Darija Stjepić
Stefan Kosanović
Marko Apostolović
i drugi članovi
redakcije FN Tragača

Dizajn:
Stefan Janjić

Ilustracije:
Milovan Nikolić / Freeplik

Novi Sad, april 2020.

SADRŽAJ

4	I	Infodemija: Uvod i društveno-politički kontekst
7	II	Viralnost dezinformacija
8	III	Od mreža do medija
10	IV	Tematika lažnih narativa
11	V	Poreklo lažnih narativa
12	VI	Ton lažnih narativa
13	VII	Analiza jezičkih tokena u naslovima
14	VIII	Virus korona i manipulativni instinkti (instinkti jaza, negativizma, prave linije, straha, veličine, generalizacije, sudbine, jedne perspektive, okrivljavanja i hitnosti)

INFODEMIJA

UVOD I DRUŠTVENO-POLITIČKI KONTEKST

Tokom pandemije virusa Covid19 u javnom prostoru iskristalisala su se dva neologizma koja bi, sama po sebi, mogla da nam ukažu na razmere dezinformacija i njihovih posledica, a te su posledice, u trenutku osetljivom kao što je ovaj, nemerljive. Prvi neologizam glasi „infodemija“ i odnosi se na medijsku epidemiju neistina, kojoj je posvećeno i ovo istraživanje, a drugi, žargonski neologizam, glasi „kovidiot“ i njime se označavaju osobe koje se neodgovorno ponašaju tokom pandemije,

od odluke da rizikuju tuđe zdravlje nepoštovanjem pravila o zaštitnoj opremi i fizičkog distanciranja do (po zdravlje takođe opasne) odluke da svojim prijateljima, poznanicima i pratiocima dele neproverene informacije i dezinformacije.

Istraživački tim FakeNews Tragača (www.fakenews.rs) detektovao je u periodu od 12. marta do 12. aprila 2020. godine ukupno **43 lažna i manipulativna narativa** o pandemiji virusa korona, koji su ukupno preneti **241 put** u različitim onlajn i tradicionalnim medijima, pri če-

mu su detektovani sadržaji samo na Fejsbuku šerovani više od 220.000 puta. Kao lažne narative posmatramo one koji su primarno zasnovani na dezinformacijama, dok manipulativni mogu da sadrže i elemente istine, ali naslovom ili drugim elementom objave navode na pogrešan zaključak¹.

Dezinformacije u ovako delikatnom periodu mogu postati prilično opasne, pa čak i ugroziti nečiji život, i zbog toga je važno uzeti u obzir početne uslove, odnosno društveno-politički kontekst u kojem su se ovakve dezinformacije razvile. U najnovijem izveštaju „Reportera bez granica“ Srbija je zabeležila pad od tri mesta, pa se sada nalazi na 93. poziciji. U kratkom komentaru autora istraživanja navodi se da je Srbija „postala država u kojoj je često opasno biti novinar i gde lažne vesti dobijaju na vidljivosti i popularnosti alarmantnom brzinom“ (RSF 2020).

Osim istraživanja čiji je fokus na procesima širenja lažnih vesti, sprovode se i istraživanja čiji je zadatak procena uticaja lažnih vesti na javno mnjenje. Takav zadatak je dakako teži, ali može da dà ili da nasluti odgovore na pitanja koja se tiču izbornih procesa, ukorenjenosti različitih teorija zavere, odnosa većine prema manjinama i sl. *Evropski monitor komunikacija* (2018) pokazuje izuzetno nezavidan položaj zemalja jugoistočne Evrope. U is-

traživanju predstavljenom u ovoj publikaciji učestvovali su stručnjaci za komunikacije iz vladinog i nevladinog sektora 48 evropskih država. Kao zemlje sa najvećim uticajem lažnih vesti navode se Češka, Rumunija, Srbija i Rusija. Ispitanici vide društvene mreže kao češći izvor lažnih vesti od mejnstrim medija, a konstataciju „Javna sfera u mojoj zemlji je pod uticajem lažnih vesti“ označilo je kao tačnu 46,4% ispitanika na evropskom nivou. Pojedinačno gledano, taj procenat je najviši u Češkoj (80,3%), potom u Rumuniji (73,8%) i Srbiji (68,2%). Nasuprot tome, najniži procenti zabeleženi su u Švajcarskoj (14,6%), Norveškoj (15,2%) i Danskoj (17,5%) (Zerfass et al. 2018).

U Krivičnom zakoniku Srbije (2005), u 31. glavi, koja se odnosi na krivična dela protiv javnog reda i mira, tj. u članu 343 naslovljenom „Izazivanje panike i nereda“:

/// (1) Ko iznošenjem ili pro-
nošenjem lažnih vesti ili tvrđenja
izazove paniku, ili teže naruša-
vanje javnog reda ili mira ili
osujeti ili značajnije omete spro-
vođenje odluka i mera državnih
organa ili organizacija koje vrše
javna ovlašćenja, kazniće se
zatvorom od tri meseca do tri
godine i novčanom kaznom.

¹ Primera radi, tačan savet za inhaliranje uz netačan navod da inhalacija služi kao preventivna mera protiv virusa korona.

/// (2) Ako je delo iz stava 1. ovog člana učinjeno putem sredstava javnog informisanja ili sličnih sredstava ili na javnom skupu, učinilac će se kazniti zatvorom od šest meseci do pet godina.

Praksa je pokazala da se ove odredbe Krivičnog zakonika primenjuju selektivno. Novinarka portala Nova.rs Ana Lalić izveštavala je o nedostatku zaštitne opreme u Kliničkom centru Vojvodine i nakon toga postala jedina novinarka u Evropi uhapšena zbog „širenja panike“ prilikom izveštavanja o virusu korona. Sa druge strane, kontigenti dezinformacija i manipulativnog izveštavanja u službi širenja panike, objavljujivani na naslovnim stranama tabloida, prošli su bez sankcija.

Strategije izveštavanja neodgovornih medija bile su od početka pandemije bazirane na strahu, preuveličavanju i šarlatanstvu. Tome treba dodati i niz zamki pogrešnih interpretacija sa kojima se mogu suočiti konzumenti medijskih sadržaja, a te je zamke Mirjana Vasović ovako predstavila u svom radu „Propagandne (ubeđivačke) tehnike u službi manipulacije javnim mnjenjem“ (2004): „Većina ljudi teži krajnjem pojednostavljivanju stvari kada razmišlja o nekom složenom problemu; većina teži pre da potvrdi nego da opovrgne svoja predubedenja čak i ako se suoči sa novim informacijama o nekoj stvari ili pojedincu; ljudi imaju potrebu da

‘pripadaju’ i da, istovremeno, druge isključe iz date pripadnosti; imaju potrebu da za sopstvene frustracije okrive nekog drugog, izmišljajući neprijatelje i upirući prstom u ‘žrtvene jarce’; ljudi zagriženo žele upravo ono čega nema dovoljno; pokazuju jaku sklonost ka konformiranju stavovima drugih; izuzetnu sklonost ka samoobmanjivanju, itd. Specifični postupci propagandnog delovanja oslanjaju se, upravo, na neke od ovih psiholoških pravilnosti, koje su bliske i zdravom razumu“²⁵⁶.

Korpus narativa koji je uvršten u ovu analizu FN Tragača treba razmatrati uz **sledeće ograde**: (1) Redakcija je svakodnevno pratila sadržaje dnevnih novina i centralnih informativnih emisija na televiziji, a razmatrani su i sadržaji koje su čitaoci prijavili putem formulara na sajtu i putem društvenih mreža; (2) Neke od sumnjivih informacija nisu mogle biti proverene, zbog nedostatka relevantnih izvora i zvaničnih, preciznih podataka; (3) U analizu nisu uvrštene dezinformacije koje su razotkrili portali Raskrikavanje.rs i Raskrinkavanje.ba.

Iako korpus nije, niti je mogao biti sveobuhvatan, s obzirom na broj aktivnih registrovanih medija u Srbiji, kojih je više od 1500, analiza uočenih narativa može nam dati ilustrativan okvir o načinu na koji se dezinformacije o pandemiji kreiraju i šire. U tom svetlu, mogli bismo izvesti zaključke koje ćemo predstaviti na narednim stranicama. ●

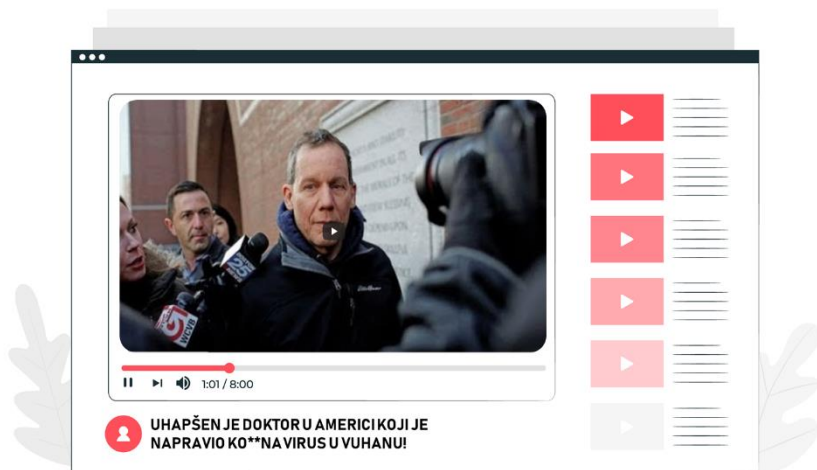
VIRALNOST LAŽNIH NARATIVA

Netačni sadržaji o virusu korona imaju izrazit viralni potencijal, budući da je **241 lažni sadržaj** samo na Fejsbuku šerovan ukupno **223.466 puta** (zaključno sa 12. aprilom), što bi značilo da je prosečan sadržaj šerovan putem različitih stranica i profila 927 puta. Međutim, prosečna i medijalna vrednost u ovom slučaju znatno odudaraju, budući da je distribucija šerova bila izuzetno neravnomerna, te su tri najviralnije vesti imale čak 128.400 šerova na Fejsbuku, što je 57% ukupnog broja šerova posmatranih dezinformacija. Na viralni potencijal vesti svakako je uticao i njihov tonaliteta, čemu ćemo posvetiti pažnju u posebnom odeljku ovog izveštaja.

Najviralnija lažna vest bila je da je Kina proglasila kraj epidemije (29. mart): prenela su je najmanje 43 medija, a dostigla je gotovo 47.000 šerova. Analiza sprovedena pomoću alata CrowdTangle nije obuhvatila Tviter, Instagram niti aplikacije za komunikaciju poput Vajbera i Votap, pa je pretpostavljeni ukupni domet dezinformacija zasigurno višestruko veći.

Dosad najopsežnije istraživanje o lažnim vestima sprovedeno je na korpusu od čak 126.000 lažnih i istinitih tvitova, objavljenih u periodu od 2006. do 2017. godine. Istraživači su došli do zaključka da lažne vesti imaju daleko širi, brži i dublji domet od istinitih, što je najviše dolazilo do izražaja u vestima o politici, a tek potom u sferama terorizma, prirodnih katastrofa, nauke, urbanih legendi ili ekonomije (Vosoughi et al. 2018: 1146). Iako na ovom polju nije bilo detaljnijih istraživanja sa fokusom na Srbiju, indikativan je podatak da je Tviter nedavno uklonio 8500 hiljada takozvanih „bot” naloga u službi Srpske napredne stranke, kao i 4,5 miliona tvitova objavljenih na tim naložima. Istraživanje Stenfordove internet opservatorije pokazalo je da su ovi mediji najčešće prenosili sadržaje sa sajta SNS-a, a potom sa sajtova Informera, Aloa, Pinka, Tanjuga, Pinka, Kurira, Republike (sajt Srpskog telegrafa) i Srbije danas. Od tih osam medija, pet se nalazi među top 8 medija koji prema evidenciji FN Tragača najčešće šire dezinformacije. ●

OD MREŽA DO MEDIJA

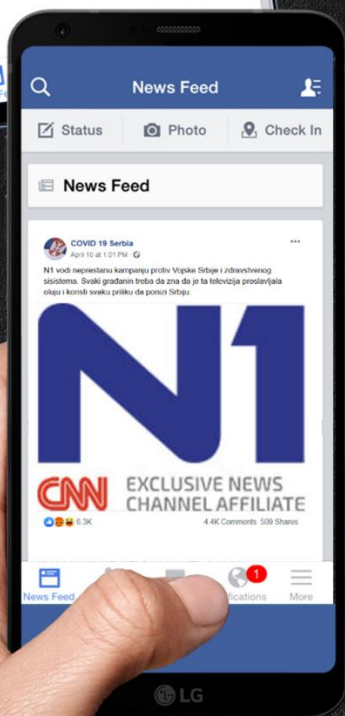
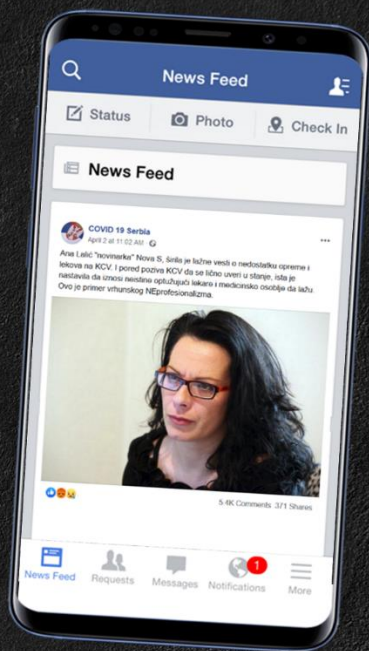
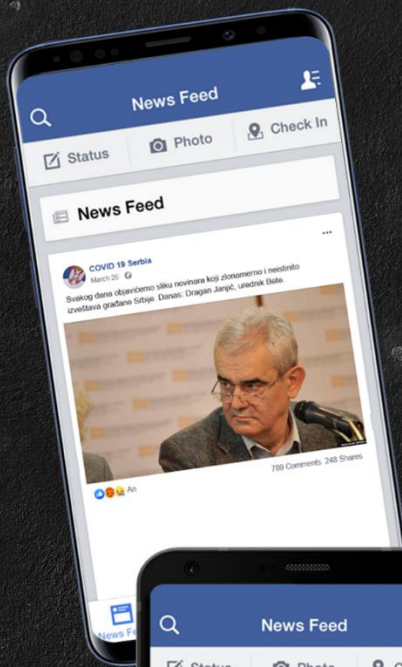
Društvene mreže **Fejsbuk** i **Instagram** su pokušale da ograniče domet dezinformacija tako što su (a) onemogućavale linkovanje tekstova sa opskurnih portala; (b) zamaglile sadržaje koje su nezavisni portali za proveru podataka označili kao netačne. U našem regionu takvu vrstu sadržaja sa Fejsbukom ima samo hrvatski portal Faktograf.

Jutjub je softverskom analizom identifikovao i uklonio veliki broj manipulativnih video-zapisa, ali se pojedini korisnici služe različitim trikovima kako njihovi klipovi ne bi bili izbrisani, pa tako – primera radi – cenzurišu ključne reči zvezdicama (k**ona; na slici).

O načinu na koji se na društvenim mrežama zloupotrebljava trenutna kriza

govori i Fejsbuk stranica „**COVID-19 Serbia**“, koja se ne bavi koronom, već putem sponzorisanih objava targetira nezavisne medije i političke neistomišljenike vlasti. Među mejnstrim medijima, najviše kreiranih i prenetih lažnih narativa uočeno je u **Informeru** (12/43), **Srbiji danas** (12/43) i **Espressu** (11/43).

S obzirom na veliku količinu informacija o pandemiji i ograničene kapacitete redakcija, razumljivo je što se dešavaju propusti. Međutim, obeshrabruje činjenica da su mediji tek u **4,2% slučajeva** uklonili sporne informacije sa svojih sajtova kada je dokazano da su neistinite. Drugim rečima, na završetku analize 95% lažnih narativa i dalje je bilo dostupno na internetu, bez ikakvih ispravki i intervencija. ●

POREKLO LAŽNIH NARATIVA

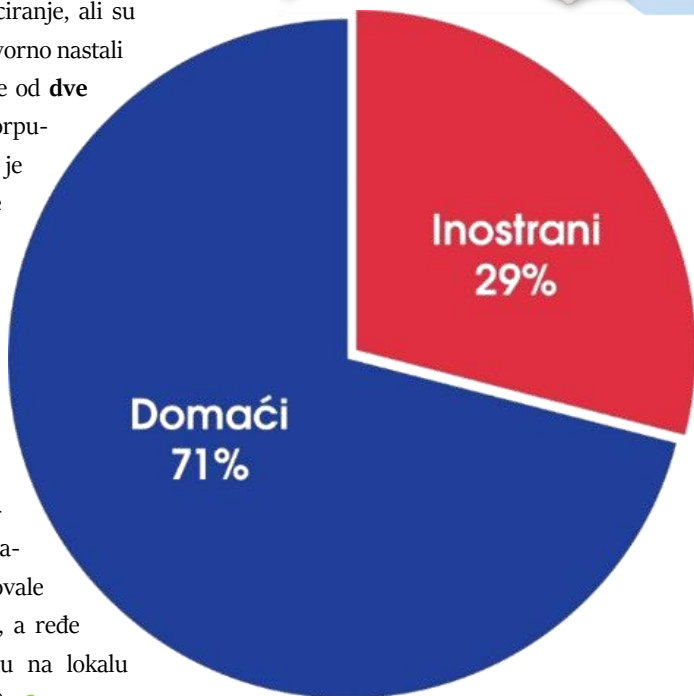

N

eki od uočenih lažnih narativa potiču iz stranih izvora, pa su prevedeni na srpski i preneti putem me-

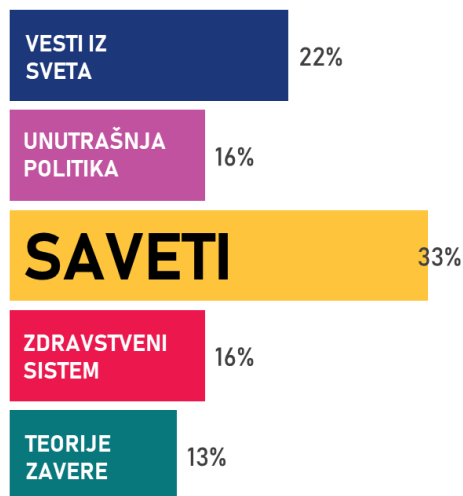
dija i aplikacija za komuniciranje, ali su ipak dominantni sadržaji izvorno nastali u Srbiji, budući da čine više od **dve trećine (71%)** ukupnog korpusa. Većina lažnih narativa je fokusirana na Srbiju ili je opšteg karatera, a među stranim zemljama najčešće su tematizovane **Kina (7 puta), Italija (6) i SAD (5)**, a to su ujedno zemlje koje su u dosadašnjem toku pandemije bile najveća žarišta. Sa druge strane, kada je reč o Srbiji, dezinformacije su uglavnom tematizovale opštu perspektivu u zemlji, a ređe su se odnosile na situaciju na lokalnu (Sombor, Novi Sad, Valjevo). ●

GRAFIK: IZVOR
LAŽNIH NARATIVA

TEMATIKA LAŽNIH NARATIVA

Ukoliko posmatramo tematske celine, najčešći lažni i manipulativni narativi nastali u Srbiji odnose se na nedelotvorne i štetne savete za prevenciju i lečenje korone i oni čine **trećinu ukupnog korpusa**. Jedan deo ovakvih sadržaja nastao je odlukom tabloidnih medija da neodgovorno promovišu kvazinaučne stavove i savete pripadnika estrade o virusu korona Covid-19, ali i drugih javnih ličnosti nekompe-

tentnih za oblast medicine, epidemiologije i javnog zdravlja.

Alo je na 14. marta naslovnoj strani preneo izjavu patrijarha Irineja: „Čuo sam i dobro zapamtio kada je jedan doktor rekao da je dim od tamjana najbolja zaštita, a s obzirom na to da sam stalno u crkvi, nemam razlog za brigu“. Međutim, Tragač je ustanovio da veći broj naučnih radova iz oblasti medicine navodi da tamjan (*Boswellia serrata*) suzbija mikrobe, dakle bakterije i gljivice, a ne viruse.

Na drugom mestu, sa zastupljenošću od 22% nalaze se vesti iz sveta. Kao što je već navedeno u prethodnom odeljku, one su – očekivano – najčešće bile posvećene najvećim žarištima virusa korona, Kini, Italiji i Sjedinjenim Američkim Državama.

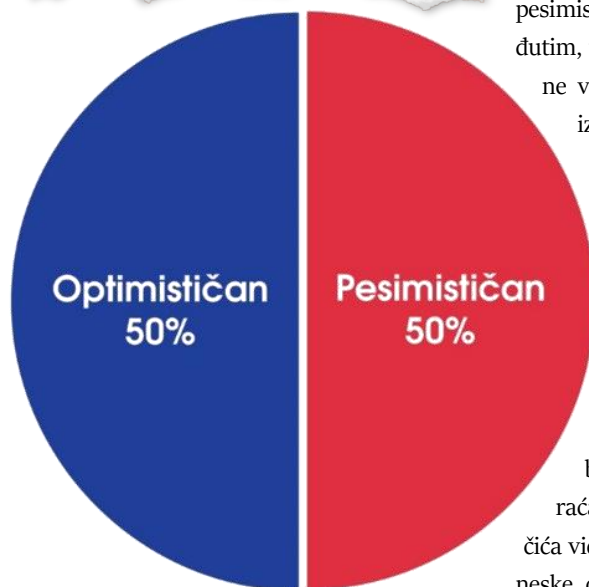
Na trećem mestu, sa zastupljenošću od po 16% nalaze se tematske kategorije „Unutrašnja politika“ i „Zdravstveni sistem“ i tiču se preduzetih političkih, bezbednosnih i zdravstvenih mera u Srbiji.

Na četvrtom mestu, sa zastupljenošću od 13% nalaze se teorije zavera. Tako se moglo čuti da je virus veštački napravljen, da vakcina postoji odavno, ali i to da je krajnji cilj svega urušavanje hrišćanstva, čipovanje stanovništva, urušavanje finansijske konstrukcije na globalnom nivou, širenje 5G mreže, naseljavanje migranata, da su sve osmislili „ljudi koji vladaju iz senke i upravljaju novim svetskim poretom“, te da je sve osmišljeno kako bi NATO Srbiju zaprašio sarinom. ●

TON LAŽNIH NARATIVA

GRAFIK: TON
LAŽNIH NARATIVA

Ako razdvojimo pozitivno i negativno intonirane sadržaje (odnosno optimistične i pesimistične), njihov odnos je **50:50**. Međutim, treba uzeti u obzir da su se netačne vesti sa **pozitivnom intonacijom** izdvojile svojom viralnošću, budući da su tri netačna sadržaja sa najvećim dometom na Fejsbuku imala pozitivan predznak. To su bile dezinformacije da je u Kini proglašen kraj epidemije (46.900 šerova), da je Kristijano Ronaldo pretvorio svoje hotele u Portugalu u privremene bolnice (41.000 šerova) i da je obraćanje predsednika Aleksandra Vučića videlo čak 500 miliona korisnika kineske društvene mreže Weibo (40.500 šerova). ●

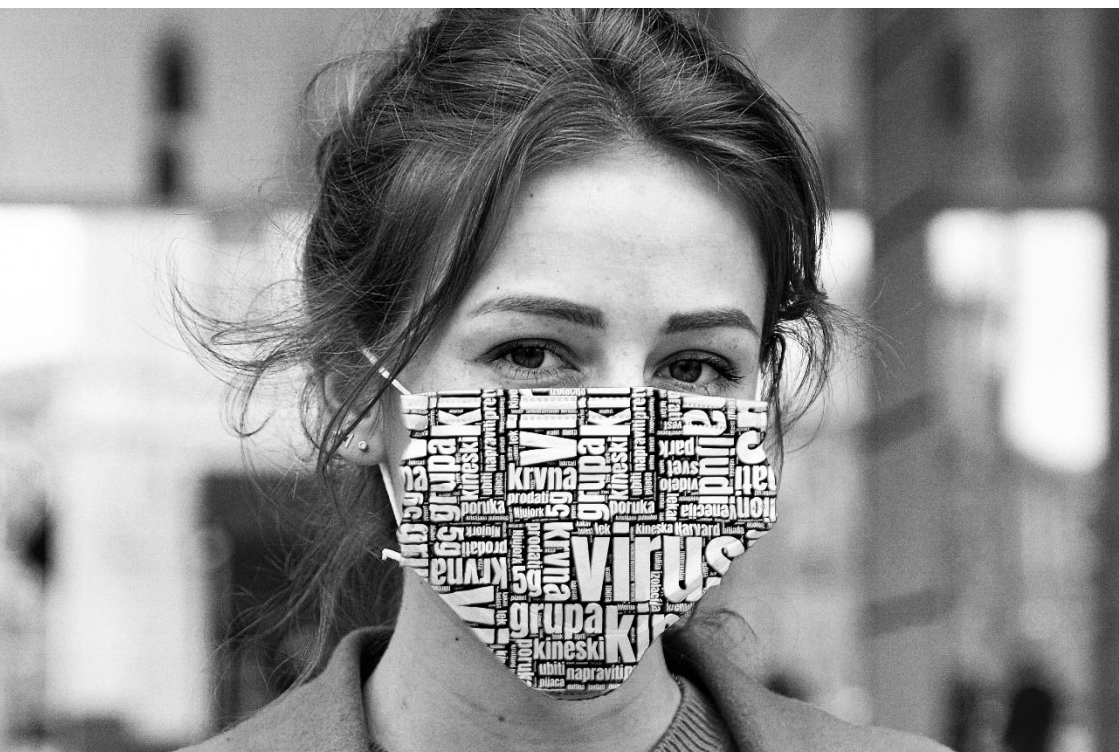
ANALIZA JEZIČKIH TOKENA U NASLOVIMA

ako bismo utvrdili na koje su se reči mediji najviše fokusirali pri širenju dezinformacija, obavljena je i analiza jezičkih tokena u naslovima uočenih lažnih narativa, budući da su naslovi najistaknutiji deo tih narativa, vidljiv čak i onom delu publike koji nije kliknuo na link kako bi video pun sadržaj.

Softverska analiza podrazumevala je prikupljanje svih naslova, isključivanje

nepromenljivih vrsta reči (priloga, predloga, veznika, uzvika i rečca) i ujednačavanje promenljivih vrsta reči (nominativ jednine za imenske reči i infinitiv za glagole), nakon čega je ustanovljena učestalost tokena. Deset najčešćih bili su: korona (73 puta), virus (48), epidemija (41), kraj (39), Kina (37), koronavirus (35), VIDEO (32), proglasiti (29), ljudi (25) i grupa (21). Zastupljenost tokena grafički je prikazana na vizualu ispod teksta. ●

VIRUS KORONA, LAŽNI NARATIVI I MANIPULATIVNI INSTINKTI

Iako virus korona predstavlja novost za čovečanstvo, dezinformacije koje se o virusu šire funkcionišu po starim šablonima, testiranim u bezbroj različitih (a opet sličnih) slučajeva koji su uključivali strah, neizvesnost i šarlatanstvo. U dezinformacijama koje je FN Tragač otkrio moguće je prepoznati jasne obrasce, koje ćemo na ovom mestu predstaviti pomoću klasifikacije Hansa Roslinga (1948-2017), eksperta za javno zdravlje.

U Roslingovoj knjizi „Faktologija“, koju je na našem tržištu ove godine objavila

Laguna (prevod Ksenije Vlatković) predstavljeno je „deset razloga zašto pogrešno vidimo svet“. Reč je o deset instinkata kojima su oblikovane i dezinformacije o virusu korona, iako Rosling nije mogao znati za ovaj virus kada je pred smrt završio knjigu „Factfulness“. Ipak, ono što je znao, a što nam danas može biti od velike koristi, jesu strategije na osnovu kojih svako od nas može da ograniči uticaj instinkata jaza, negativizma, prave linije, straha, veličine, generalizacije, sudbine, jedne perspektive, okrivljavanja i hitnosti.

INSTINKT JAZA

IPAK SMO MI ZA NJIH GOSPODA

Od samog početka pandemije velika pažnja medija posvećena je komparativnom sagledavanju preduzetih mera u različitim državama. Treba li uvesti strogu politku ili slediti švedski model? Koliko respiratora ima Nemačka, a koliko Srbija? Koliko je Srbiji pomogla Evropska unija, a koliko Kina?

Mediji svoje vesti i inače izlažu „tako da akcenat stave na sukob između dva naroda, gledišta ili grupe“, navodi Rosling i dodaje: „Mi volimo dihotomije. Dobro nasuprot zlu, heroji nasuprot zloćama, moja zemlja nasuprot ostatku sveta. Podela sveta na dve odvojene strane, koja se čini jednostavna i intuitivna, istovremeno je i dramatična, jer podrazumeva postojanje konflikta“.⁵³

„Kalifornija, SAD, ovih dana... Džaba im sve, ipak smo mi za njih gospoda“. Ovo

je na svom Tviteru napisao urednik Informera Dragan J. Vučićević, objavivši snimak masovne krađe iz supermarketa. Na videu koji deluje kao da je emitovan na CNN-u navodi se da je krađa u SAD prozrokovana „strahom od korona virusa“.

Međutim, urednik Informera propustio je da proveri autentičnost ovog snimka pre nego što ga je podelio sa svojim pratiocima, provocirajući instinkt jaza. Video, naime, nije nastao u Sjedinjenim Američkim Državama, niti je nastao tokom epidemije virusa Covid19. Na klipu je zapravo prikazana masovna pljačka prodavnice nedaleko od meksičkog grada Veracruz koja se desila u januaru 2017. godine, nakon protesta zbog povišenja cena goriva. ●

INSTINKT NEGATIVIZMA

NA GROBLJIMA PONESTAJE PROSTORA

Vesti kojima se preuveličavaju posledice virusa korona praktično su imale već pripremljen teren i pre nego što su u Kini registrovani prvi slučajevi zaraženih: „Izloženi smo nezauzastavljivoj poplavi ružnih vesti iz čitavog sveta: ratovi, glad, prirodne katastrofe, greške političara, kresanja budžeta, bolesti, masovna otpuštanja, teroristički napadi. Novinari koji izveštavaju o srećno završenim avionskim letovima ili uspešnoj žetvi brzo bi ostali bez posla. Priče o malim poboljšanjima retko stižu na prve strane čak i kada se događaju u dramatičnom obimu, tako da utiču na milione ljudi“.⁸⁴

Većina tabloida ispočetka je sledila narativ sa konferencije na kojoj je virus

proglašen „najsmešnijim u istoriji“, pa je Informer 26. februara na naslovnici poručio „Srbi, ne paničite, nije ništa strašno, korona nije ništa opasnija od gripa“. Dve nedelje kasnije – sasvim surpotan narativ, na naslovnici istog tabloida: „RAT PROTIV KORONE – Srbija na udaru opasnog virusa“. Kikinda je u tabloidima proglašena „srpskim Vuhanom“, a korisnicima MTS-a stigao je SMS sledeće sadržine: „Situacija je dramatična. Približavamo se scenariju iz Italije i Španije. Molimo vas da ostanete kod kuće“.

U takvoj atmosferi mediji su ohrabreni da uz autentične snimke i fotografije iz različitih žarišta virusa objavljuju i dezinformacije, pa su mrežama kružile slike sanduka u kojima su zapravo tela afričkih migranata i izbeglica koji su poginuli 2013. godine nedaleko od Lampeduze, dok su Kurir – a za njim još i deset portala – objavili netačnu vest da će se žrtve korone u Njujorku sahranjivati po parkovima, jer na grobljima ponestaje prostora.

U borbi protiv instinkta negativizma ne treba skrenuti ni u drugu krajnost, pa se potpuno bezbrižno odnositi prema problemu koji je realno izuzetno velik. Kako pronaći pravu meru? Rosling savetuje sledeće: „Trudite se da uočavate razliku između stepena (na primer, koliko je nešto loše) i pravca promene (na primer, da li se situacija menja na bolje). Uverite sebe da stvari mogu istovremeno biti i dalje loše ali i bolje nego što su bile“⁹³ ●

INSTINKT PRAVE LINIJE

OBNAVLJANJE PRIRODE I RASPAD UNIJE

Kada vidite kamen koji leti prema vama, obično možete da predviđate hoće li vas udariti ili neće. Nisu vam potrebni nikakvi brojevi, grafikoni, niti tabele. Oči i mozak iscrtavaju zamišljenu putanju i vi se ako treba sklanjate¹⁰¹, navodi Rosling.

Međutim, možemo li se s istim pouzdanjem upustiti u projekcije koje se ne tiču nečeg tako neposrednog i opipljivog kao što je kamen? Ne: „Lako je pretpostaviti da je ova automatska sposobnost vizuelnog predviđanja pomogla našim precima da prežive, (...) ali naše pravolinijsko predviđanje nije uvek pouzdani vo-

dič u savremenom svetu“¹⁰¹, kaže autor „Faktologije“.

Na primeru vesti iz Italije možemo slikovito prikazati kako funkcioniše ovaj instinkt. Najpre, nove informacije o zaraženima i preminulima u Italiji često su tumačene bez poređenja i van konteksta, pa su predstavljene kao kontinuirani uzlazni trend, bez osvrtnja na periode stagnacije i opadanja.

I van ovog tematskog polja, dešavalo se da je jedan incident ili dezinformacija o incidentu tumačena kao naznaka trenda. Jedan građanin Italije skinuo je zastavu EU i to okačio na svoj Fejsbuk, nakon čega je usledio niz vesti o „masovnom skidanju EU zastava“, potkrepljen tek jednim snimkom. Na isti način je identifikovan i trend „obnavljanja prirode“, uz slike labudova u Veneciji, na ostrvu Burano gde se oni i inače pojavljuju. ●

INSTINKT STRAHA

TORLAK U RUKAMA ROTŠILDA

U jednoj objavi na Fejsbuku navedeno je da je Institut za virusologiju, vakcine i serume Torlak

prodat švajcarskoj farmaceutskoj kompaniji Novartis, koja je navodno u vlasništvu porodice Rotšild. Ta se prodaja navodno desila samo nekoliko dana pre proglašenja vanrednog stanja u Srbiji zbog pandemije virusa, a Novartis je kao novi vlasnik zabranio Torlaku proizvodnju vakcina i seruma.

Šta možemo iščitati iz ove objave? Da imamo veliki razlog za strah, jer je institut – dakle javno dobro – prodat stranoj kompaniji vođenoj moćnom porodicom Rotšild, koja je u ovako delikatnoj situaciji odlučila da našem institutu zabrani proizvodnju vakcina i seruma. Veoma zastrašujuće i – potpuno neistinito.

Reč je o recikliranoj vesti, staroj više od pola decenije, baziranoj na nizu dezinformacija. Iz kompanije Novartis demantovali su sve navode iz objave, a Tragač je utvrdio da porodica Rotšild nije vlasnik Novartisa (deonice te kompanije podeljene su na više od 160.000 akcionara, od kojih 29 drži više od pet miliona deonica), kao i da Torlaku nije zabranjena proizvodnja vakcina i seruma.

„Niko od nas nema toliko mentalni kapacitet da primi sve informacije koje postoje oko nas“, navodi Rosling: „Pitanje je koji deo obrađujemo i kako ga biramo. I šta ignorišemo? Najveća verovatnoća je da ćemo uzeti u obradu priče informacije koje zvuče dramatično. A mediji ne propuštaju da eksploatišu naš instinktivni strah.“¹²⁸ ●

NAS I KINEZA 500 MILIONA

Domaći mediji preneli su vest kako je Vučićeva izjava o Kini, izrečena u sklopu obraćanja povodom uvođenja vanrednog stanja zbog virusa korona, na kineskoj društvenoj mreži Weibo došla do 500 miliona ljudi. Pet stotina miliona! Brojevima: 500.000.000. Reč je o nesumnjivo velikom broju, koji je – videćemo – pogrešno interpretiran.

„Kada pogledamo jedan usamljeni broj, instinktivno pogrešno ocenjujemo njegov značaj“, upozorava Rosling i daje sledeći savet: „Ako želite da izbegnete pogrešne procene u vezi sa značajem neke pojave, najvažnije je da nikad ne analizirate pojedinačne brojeve. Ako vam daju samo jedan broj, uvek tražite barem još jedan, da imate s čim da ga uporedite“.¹⁶⁰

Na naslovnoj stranici servisa Weibo vest o Vučiću se zaista nalazila dvaput među izdvojenima i bila je veoma popularna. Međutim, broj od 500 miliona ne odnosi se na broj ljudi, već na ukupan broj čitanja svih objava s navedenim heštegom. Svaki korisnik je zaračunat onoliko puta koliko je objava u vezi sa određenom temom pogledao.

Suma od 500 miliona čitalaca zapravo je nemoguća: Prvo, u računici na koju se mediji oslanjaju reč je o dva dometa (riča) za dva heštega, koja se ne mogu sabirati da bi se potom tumačila kao ukupan broj ljudi. Drugo, različiti izvori navode kako je ukupan dnevni broj korisnika platforme Weibo daleko manji od 500 miliona i da iznosi između 190 i 220 miliona. ●

INSTINKT GENERALIZACIJE

UPUCATI NEPOSLUŠNE

Na Tviteru se, kada je počela pandemija, pojavila šala da se broj zaraženih virusom korona u Severnoj Koreji kretao ovako: „1 – 0 – 1 – 0 – 1 – 0...“. Međutim, informacije o reak-

cijama represivnih režima, ali i onih liberalnih poput švedskog, nisu se zadržale samo u domenu šala.

Novinarka „Vašington tajmsa“ Šeril Čamli objavila je u svom tekstu informaciju da je predsednik Srbije Aleksandar Vučić pretio da će vojska upucati one koji ne poštuju pravila socijalnog distanciranja za vreme vanrednog stanja zbog pandemije korona virusa. Jeste li čuli takvu pretnju? Niste, jer nikada nije izgovorena. Međutim, kako je moguće da jedna novinarka uglednog medija poveruje da u Evropi postoji zemlja u kojoj će vojska ubijati ljude koji na ulici nisu dovoljno udaljeni jedni od drugih?

„Mediji koriste pogrešno izvedene generalizacije i stereotipe kao prečice, koje im osiguravaju brz i jednostavan način za komuniciranje“, navodi Rosling i savetuje sledeće: „Tražite razlike *unutar* iste grupe, potražite sličnosti *između* različitih grupa, potražite *razlike* između različitih grupa. Čuvajte se živopisnih primera i ne pretpostavljajte da ste vi *normalni*, a drugi ljudi idioti“. ¹⁷⁸

U mejlu upućenom novinarki spornog teksta Tragač je objasnio da se pomenuta pretnja pucanjem ne može pronaći nigde sem u tekstu „Vašington tajmsa“. Čamli je objasnila da je situaciju pogrešno interpretirala, te da će sporne rečenice izbaciti iz svog teksta. Ona je ubrzo to i uradila, uz belešku na vrhu teksta, gde se napominje da je sporna informacija izbrisana. ●

INSTINKT SUDBINE

ISTORIJSKI KURIOZITETI ILI MEDIJSKI KONSTRUKT

Za instinkt sudbine Rosling kaže da se „zasniva se na ideji da neka unutrašnja karakteristika određuje sudbinu ljudi, zemalja, religija ili kultura. To je ideja da su stvari takve kakve jesu zbog neizbežnih, neminovnih razloga: oduvek su bile takve i nikad se neće promeniti“. ²⁰³

Jedna takva vest, bazirana na instinktu sudbine, javila se već na samom početku pandemije. U pokušaju da dokažu istorijski kuriozitet da se „velike epidemije u svetu javljaju na svakih 100 godina“ pojedini mediji su izdvojili tri „pošasti koje su zadesile svet 1720, 1820 i 1920“, te su prethodile pandemiji bolesti COVID-19.

Međutim, ono što domaći mediji nazivaju „neverovatnom istorijskom slučajnošću“ zapravo nije ništa drugo do me-

dijski konstrukt, budući da su prilično proizvoljno izdvojene tri epidemije, a od njih se samo jedna pojavila, kako mediji navode, „baš u razmaku od 100 godina“. Ako tome dodamo i da je zvanično prvi bolesnik zaražen korona virusom registrovan 2019. godine, na šta upućuje i ime bolesti Covid-19 (od *Coronavirus disease* – 2019), onda istorijska zakonitost izgleda još manje verovatna.

Ovakvi medijski konstrukti udaljavaju nas od pokušaja da utvrdimo poreklo bolesti, a tematski fokus premeštaju na domen začudnog, misterioznog, opskurnog. Ako je sudbinski predodređeno da nam kraj druge decenije svakog veka donese bolest, ima li uopšte smisla opirati se? A šta nam se tek sprema 2120. godine? ●

INSTINKT JEDNE PERSPEKTIVE

5G MREŽA I ČIPOVANJE

Jednostavne ideje su vrlo privlačne, kaže Rosling: „Uživamo u trenutku uvida, uživamo u osećanju da nešto istinski razumemo ili znamo. I lako je okliznuti se, i od jedne jednostavne ideje koja pleni našu pažnju stići do utiska da ta ideja sjajno objašnjava, ili da lepo rešava, mnoge stvari. Svet postaje jednostavan – svi problemi imaju isti uzrok, protiv kojeg moramo neprekidno da se borimo“²²⁴

Čovečanstvo se, usled pandemije, našlo pred nizom pitanja na koje nemamo odgovor. Iz tog nedostatka proistekao je čitav niz teorija zavere koje nude jeftina objašnjenja: Virus se raširio putem 5G mreže. Virus po Srbiji šire migranti s Bliskog istoka. Virus je laboratorijski proizveden da bi uništio Ameriku. Virus je

laboratorijski proizveden da bi uništio Kinu. Virus je osmislio Bil Gejts kako bi nam svima ugradio čipove.

Ove priče se, bez ikakvog naučnog i faktografskog uporišta, šire društvenim mrežama, ali i mejnstrim medijima. Funkcionišu po bajkovitom obrascu koji nudi jasno identifikovanog zločinca, a naša je uloga da prozremo njegove namere. Teorije zavere se veoma lako šire, upravo zbog svoje sposobnosti da složene ili nepoznate uzročno-posledične veze prikažu krajnje pojednostavljeno.

Rosling nas upozorava: „Istorija je puna vizionara koji su pribegavali jednostavnim utopijskim vizijama da bi opravdali jezive postupke. Slavite kompleksnost. Kombinujte ideje. Pristajte na compromise. Rešavajte probleme od slučaja do slučaja“.²⁴⁴ ●

INSTINKT OKRIVLJAVANJA

KINESKI VIRUS, AMERIČKI VIRUS

U januaru ove godine veliki broj medija preneo je snimak pijace „u gradu Vuhanu“ sa koje je navodno potekao koronavirus. Na snimku dugom oko četiri i po minuta vidi se pijaca na kojoj se prodaju žive i pečene domaće i divlje životinje, uključujući pse, zmije i mačke.

Snimak, međutim, nema nikakve veze sa Vuhanom. Nastao je na pijaci Langoan u indonežanskoj provinciji Severni Sulavesi, na šta upućuju ranije postavljeni snimak sa Jutjuba, sâm naziv snimka, vidljivi pijačni natpisi, kao i druge dostupne fotografije pijace Langovan.

„Instinkt okrivljavanja je instinktivno traženje jasnog, jednostavnog razloga zašto se nešto loše dogodilo“²⁴⁷, kaže Rosling. Nemamo jasan dokaz? Nikakav pro-

blem, evo zastrašujućeg snimka s pečenim mačkama, može da posluži. „Obično pronalazimo negativce koji potvrđuju naša postojeća uverenja. Pogledajmo ko su ljudi na koje najviše volimo da upiremo prstom: zli biznismeni, lažljivi novinari i stranci“.

I upravo tim redom: za virus korona mediji su okrivili Bila Gejtsa, a na Fejsbuku se pojavila stranica „COVID 19 Serbia“ čiji sadržaj nema nikakve veze sa koronom, već se na tom mestu plaćenom promocijom targetiraju nepoželjni mediji. A ko je raširio koronu po Srbiji? Dnevni list Informer je uz naslov OPASNO na prvobitnoj verziji naslovne strane za 20. mart objavio je da je u Srbiju ušlo 100.000 gastarbajtera, da bi se u finalnoj verziji taj broj udvostručio (200.000), uz paušalnu procenu da među pridošlima „bar 6.000 ima koronavirus“. ●

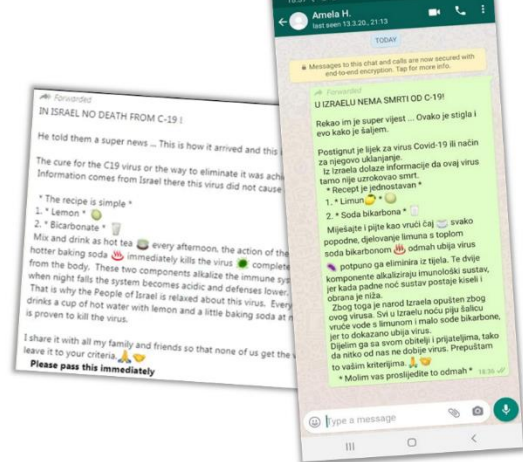

KAD SE SMEŠAJU RAKIJA I FERVEKS

Poslednji instinkt Roslingove klasifikacije, instinkt hitnosti „navodi nas na momentalnu akciju čim se nademo pred potencijalnom opasnošću. I kao takav verovatno je nekad davno bio vrlo koristan ljudskom rodu. On pojačava stres koji osećamo, pojačava sve naše instinkte i otežava njihovu kontrolu, zbog čega nas ometa u analitičkom razmišljanju i dovodi u iskušenje da olako donosimo odluke i nepromišljeno preduzimamo drastične mere“.²⁷²⁻³

Vodeći se ovim principom, mnogi mediji su objavljivali, a mnogi građani delili nedelotvorne ili čak opasne savete za prevenciju virusa korona. Jedna pevačica posavetovala je građanima da preventivno piju kombinaciju rakije i ferveksa, a Vajberom i Vocom protutnjao je „izra-

elski recept“, prema kojem limun i soda bikarbona izmešani u toploj vodi „odmah ubijaju virus“.

Kao preventivna mera ili potencijalni lek pominjani su još i beli luk, alkohol, kokain, tamjan, vodena para nastala kuvanjem pomorandžine kore, izlaganje visokoj temperaturi, ispiranje grla, kao i uzimanje nekoliko gutljaja vode na svakih 15 minuta. Ovakve savete građani su često prosledivali jedni drugima, u najboljoj nameri, ne vodeći računa o poreklu tih saveta i mogućim kontraindikacijama.

Uz to, na društvenim mrežama pojavila se „Važna informacija“ o merama opreza u cilju sprečavanja širenja virusa korona koju je navodno objavio UNICEF. Ta organizacija se, međutim, odmah og-radila od spornog, nepismenog sadržaja, prepunog dezinformacija. „Sve što je urgentno i važno treba izmeriti. Čuvajte se relevantnih ali netačnih podataka, ali i tačnih ali nerelevantnih. Korisni su vam samo relevantni i tačni podaci“²⁹¹, upozorava Rosling za kraj. ●

KORONA VIRUS

ZABLUDE O PREVENICIJI ZARAZE

MIRIS TAMJANA ŠTITI OD KORONE

Veći broj naučnih radova iz oblasti medicine potvrđuje da tamjan (*Boswellia serrata*) suzbija mikrobe, ali ne viruse.

TYLOL HOT POMEŠAN SA RAKIJOM

Uzimanje ovog leka sa alkoholom treba izbegavati, jer alkohol može pojačati štetna dejstva paracetamola na jetru.

KONZUMIRANJE ALKOHOLA

Svetska zdravstvena organizacija je jasna, alkohol ne pomaže ako su virusi već u telu.

NAPITAK OD LIMUNA I SODE BIKARBONE

Na sajtu Svetske zdravstvene organizacije je istaknuto da „nema naučnih dokaza o tome da se limun može koristiti u prevenciji virusa“.

INHALACIJA SLANOM VODOM

Vodena para može da olakša simptome ali nije preventivno sredstvo protiv korona virusa.

TOPLO VREME UBIJA VIRUS

Svetska zdravstvena organizacija navodi da se virus korona širi u svim oblastima, pa i u onima sa toplom i vlažnom klimom.

REFERENCE

- Bush, D. (2020). *“Fighting Like a Lion for Serbia”: An Analysis of Government-Linked Influence Operations in Serbia*. Stanford: Stanford Internet Observatory.
- Krivični zakonik Republike Srbije. (2005). *Službeni glasnik RS*, 85/2005.
- Reporters without borders. (2020). *2020 World Press Freedom Index*, Serbia.
- Rosling, H. (2020). *Faktologija*. Beograd: Laguna.
- Vasović, M. (2004). Propagandne (ubeđivačke) tehnike u službi manipulacije javnim mnijenjem. U: *Etika javne reči* (ur. Z. Vacić): 249–269. Beograd: Centar za liberalne demokratske studije.
- Vosoughi, S., Roy, D., Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359(6380), 1146–1151.
- Zerfass, A., Tench, R., Verhoeven, P., Verčič, D., Moreno, A. (2018). *European communication monitor 2018*. Brussels: EACD & EUPRERA.

**FAKE
NEWS**

tragač

Supported by the

Federal Ministry
for Economic Cooperation
and Development

DW Akademie
Made for minds.

Ova analiza je realizovana u okviru projekta „Young Media“ DW Akademije, uz finansijsku podršku Ministarstva za ekonomsku saradnju i razvoj Savezne Republike Nemačke. Odgovornost za mišljenja izneta u ovoj publikaciji snose autori i ona se ne moraju nužno slagati sa zvaničnim stavovima DW Akademije i Savezne Republike Nemačke.